

Házastársi „machinációk” tárháza – Forráselemzések a házastársak közötti lopás témaköréből I.

Az *actio rerum amotarum* és az *actio furti* alkalmazásának határterületei a D. 25, 2, 17, 3, eod. 18, valamint eod. 28 és a C. 6, 2, 22, 4 forrásszövegek összevetése alapján

I. BEVEZETÉS, AZ *ACTIO RERUM AMOTARUM* JELLEMZŐI

Közkeletű, s többé-kevésbé a forrásokra visszavezethető megfogalmazás szerint az *actio rerum amotarum* (a továbbiakban: *a. r. a.*) a római jogban házastársak közötti lopás esetére szóló kereset volt, mivel az *actio furti* alkalmazása közöttük ki volt zárva.^[1] Bár e definíció a kereset alapjául szolgáló tényállás és a keresetindítás előfeltételeinek összetettségére tekintettel kétségkívül leegyszerűsítő, mégis jól rávilágít az *a. r. a.* és az *actio furti* viszonyára, az e keresetek közötti legfontosabb különbségekre, s ezzel magának az *a. r. a.*-nak a legfontosabb jellemzőire is, ti. hogy e kereset házastársak között volt megindítható, a kereset alapjául egy házastársak közötti lopási tényállás szolgált, s hogy megalkotásának egyik – ha (feltehetően) nem is kizárólagos – indoka az *actio furti* házastársak közötti alkalmazásának tilalma volt. Ugyan nem derül ki a fenti definícióból, az *a. r. a.* fontos sajátos anyagi jogi jellemzői voltak még ezen kívül az elkövetési magatartás (amely a források értelmében *amotio* volt, szemben a *furtum* alapjául szolgáló *contractatio*val),^[2] az elkövető és a sértett között fennálló házasság (vagyis, hogy

[1] Ld. pl. D. 25, 2, 1: „*Rerum amotarum iudicium singulare introductum est adversus eam quae uxor fuit, quia non placuit cum ea furti agere posse (...)*”.

[2] Vö. pl. C. 5, 21, 2 és D. 25, 2, 11 pr. A források szóhasználata – e helyütt kívánunk utalni rá, hogy a források csupán az igei alakot („*amovere*”) ismerik – e tekintetben teljesen konzekvensnek mondható, ebből pedig arra lehet következtetni, hogy míg a lopáshoz, a *furtum*hoz elegendő a dolog jogellenes, lopás szándékával történő, sőt, a Gai. 3, 195 forrásszöveg alapján pusztán a tulajdonos akarata ellenére való érintése is, addig az *a. r. a.* alapjául szolgáló tényállás csak akkor valósul meg, ha a dolgot az elkövető nem egyszerűen elveszi, hanem elviszi, elmozdítja, s birtokbavételére így kerül sor. Fontos ugyanakkor, hogy a „*contractare*” által jelölt általános magatartásba belefért az „*amovere*” is: a két magatartás viszonyát tehát a nagyobb és az azon belüli kisebb halmaz viszonyaként lehet leírni.

e cselekmény elkövetője és sértettje egyaránt csak házastársak lehetnek,^[3] az elkövetési idő (az elkövetési magatartásra a házasság fennállása alatt kellett, hogy sor kerüljön)^[4] és a speciális célzat (amely a cselekményt a *furtum*tól szintén megkülönbözteti, mivel *a. r. a.* alapjául a *divortii causa* elkövetés, *actio furti* alapjául pedig *animus lucri faciendi* szolgált),^[5] továbbá sajátos eljárásjogi jellemzőkként említhetők a perbeli legitimációra (felperesi és alperesi oldalon alapvetően a tolvaj és sértett házastárs állhatott),^[6] a speciális perelőfeltételekre (a *secutum divortium* követelménye,^[7] vagyis, hogy a kereset csak a válást követően indítható meg, a házasság fennállása alatt nem) vonatkozó szabályok és a kereset (reiperszekutórius vagy pönális) jellegének^[8] kérdései.

Az *a. r. a.* fenti, általános jellemzőihez képest (elsősorban megindíthatóságának időpontjával és – mint kapcsolódó témakörrel – az *actio furti* tilalmának indokaival kapcsolatban) a forrásokban találkozhatunk olyan speciális tényállásokkal is, amelyek az *a. r. a.* alkalmazásának fentiekben röviden vizsgált rendszerébe nem illeszthetők be, mivel annak különleges alkalmazását alapozzák meg, ekkor azonban jobban eligazíthatnak a kereset természetét, megalkotásának indokait és az *actio furtival* való – már csak az alapul fekvő cselekmények hasonlósága folytán is szoros – viszonyát illetően. E tényállások egy része a *Digesta* 25, 2 *De actione rerum amotarum* titulussában, vagyis az *a. r. a. sedes materiae*-jében található, míg egy e szempontból igen jelentős textus a *Codex Iustinianus* 6, 2 *De furtis et de servo corrupto* titulussában található, egy alapvetően az *actio furtival* kapcsolatos rendelet „járulékos” rendelkezéseként – ezeket a textusokat vizsgáljuk meg tanulmányunk I. részében. A továbbiakban tehát e tényállások önálló vizsgálata, végül pedig összevetése révén kívánjuk – immár tanulmányunk II. részében – bemutatni az *a. r. a.* és

[3] Erre nézve ld. pl.: D. 25, 2, 17 pr.; D. 25, 2, 1; a contrario érvénnyel: D. 25, 2, 6, 2. A forrásokban leggyakrabban a feleség szerepel az elkövetői oldalon, míg a cselekmény passzív alanya és egyben sértettje leggyakrabban a férj; ha a kettő elválik, tehát a sértett valamely más személy (pl. ha a férj egy [hatalomalatti] filius familias [s így a voltaképpeni sértett a (hatalomgyakorló) pater familias]), a feleség ellen a sértettet megillető *a. r. a.*-nak nem volt helye (D. 25, 2, 3, 4).

[4] Ld. pl. D. 25, 2, 2; D. 25, 2, 15 pr.; D. 25, 2, 3 pr. Ha bármely okból nem állt fenn a felek között érvényes házasság, a keresetnek nem volt helye, és *actio furtival* lehetett perelni, még akkor is, ha egyébként köztük életközösség állt fenn (utóbbi legitimikusabb esete a *concupinatus*).

[5] Vö. C. 5, 21, 2.

[6] Ld. pl. D. 25, 2, 7; D. 25, 2, 11 pr.; D. 42, 1, 52; Ulp. 7, 2.

[7] Ld. pl. D. 25, 2, 25; e követelményhez képest kivételes esetet ismertet az alábbiakban részletesen tárgyalt C. 6, 2, 22, 4 forrasszöveg.

[8] A keresetet az alapul fekvő, a kereset megalkotásához vezető „eredeti” cselekményt s élethelyzetet tekintve egy deliktuális alapon nyugvó, de klasszikus (kori) formájában, s funkcióját tekintve reiperszekutórius keresetnek tekinthetjük, s bár ez az álláspont vitatott a szakirodalomban, mégis ezt támasztja alá véleményünk szerint a következő forrasszöveg (D. 25, 2, 21, 5) is, melyben Paulus arról tudósít bennünket, jölehet az *a. r. a.* egy *delictumból*, egy (a szónak nem [feltétlenül] mai értelemben vett jelentésében) „bűncselekményből” fakad, az ugyanakkor reiperszekutórius is, tehát vagyoni megtérítésre irányuló funkcióval is bír: „Haec actio licet ex delicto nascatur, tamen rei persecutionem continet (...)”.

az *actio furti* alkalmazásának határterületeit, hogy ezáltal az *a. r. a.* sajátos (és e keresetet az *actio furti*től megkülönböztető) jellemzőiről, s egyúttal a két kereset viszonyáról is pontosabb képet kaphassunk.

Még a forráselemzéseket megelőzően kívánunk utalni rá, hogy az *a. r. a.*-mal kapcsolatos fejtegetések során nagyban támaszkodtunk az e keresettel legutóbb és máig messze legrészletesebben foglalkozó tekintélyes német romanista, Andreas Wacke 1963-as doktori disszertációjának^[9] megállapításaira, míg az általános lopási kereset kérdéseit illetően Marton Géza 1911-es, a *furtum* és az *actio furti* anyagi jogi és eljárásjogi vizsgálatát a régebbi irodalomban, ugyanakkor máig nehezen felülmúlható módon tartalmazó munkájára.^[10] A két kereset viszonyának elemzése során megkerülhetetlen volt még két, a keresetek konkurenciájának témakörében alapvető szakirodalmi munka, a régebbi szakirodalomból Ernst Levy két kötetben – 1918-ban és 1922-ben – megjelent habilitációs munkája^[11] és Detlef Liebs – sok tekintetben Levy művére építő, azonban mérsékeltébb szövegkritikai módszerrel még differenciáltabb eredményeket felmutató^[12] – habilitációs munkája az újabb szakirodalomból.^[13] Az említett művek egyszerre nyújtottak biztos támpontot és inspirációt is az alábbi elemzésekhez.^[14]

II. A D. 25, 2, 17, 3 ÉS EOD. 18 FORRÁSSZÖVEGEKBEK OLVASHATÓ TÉNYÁLLÁS: A FÉRJNEK ZÁLOGBA ADOTT DOLOGRA ELKÖVETETT *AMOTIO*

Az *a. r. a.* különleges alkalmazási területeinek vizsgálata során elsőként az alábbi két – azonban egymást követő, s tartalmilag így csak együttesen értelmezhető – *Digesta*-helyen olvasható tényállást tekintjük át:

D. 25, 2, 17, 3 (*Ulpianus libro 30 ad edictum*): „Quae viro suo res pignori datas amoverit, hoc iudicio tenebitur”;

D. 25, 2, 18 (*Paulus libro sexto quaestionum*): „Sed et domino conductio competet. Sed alterutri agere permittendum est.”

[9] Wacke, 1963.

[10] Marton, 1911.

[11] Levy, 1918-1922.

[12] „(...) Detlef Liebs hat sich 1972 der Problematik erneut monografisch angenommen und ist dabei auf der Grundlage einer moderateren Textkritik zu noch differenzierteren Ergebnissen gelangt.” (Backhaus, 2018, 73.).

[13] Liebs, 1972.

[14] A jelen vizsgálódás szempontjából alapvető szakirodalom ismertetését követően kívánjuk jelezni, az érintett témakörök szekunder irodalma tekintetében nem törekedtünk részletességre, pláne teljességre; elemzésünk során így elsősorban a primer forrásanyagra koncentráltunk. Mindazonáltal még e helyütt utalnánk – áttekintő jelleggel, általánosságban – az *a. r. a.* témakörében releváns (túlnyomórészt) újabb szakirodalomból a következő – részben a későbbiekben is hivatkozott – munkákra: Seidl, 1975, 234-238.; Guarino, 1995, 105-163.; Ípek, 2010, 195-215.; Cascione, 2014, 134-138.

E forrásszövegek szerint, ha a feleség a férjének zálogba adott dolgokat tulajdonít el, ezen kereset (ti. az *a. r. a.*^[15]) alapján felel, viszont a tulajdonos is perelhet *condictio*val; azonban (kettejük közül csak az) egyiküknek megengedett, hogy pereljen.

Vizsgáljuk meg részletesebben, pontosan milyen vagyoni jogi összefüggések állnak fenn ebben az esetben. Az alapul fekvő tényállás szerint a férj hitelező egy kötelmi jogi ügyletben, melyben a kötelmet zálogjog biztosítja, továbbá a zálogtárgyat a férjnek átadták, így kézizálogról van szó (erre utal az elkövetési tárgy megjelölése: *res pignori data*). A feleség ezt a férjének zálogba átadott dolgot tulajdonítja el *amoti*ójával, s mivel Ulpianus megállapítása szerint a feleség *a. r. a.* alapján felel, így – feltehetően – a kereset megindításához szükséges többi tényállási elem is megvalósult (így pl. a *divortii causa* elkövetés stb.; Wacke szerint a szövegekörnyezet is erre utal,^[16] ugyanakkor ld. az alábbiakban írtakat is; első körben mindazonáltal tételezzük fel, hogy fennállnak a speciális feltételek, tényállási elemek is). Világos tehát, hogy a tényállásnak három szereplője van: a zálogtárgy tulajdonosa (mint zálogadós), aki a zálogtárgyat a férjnek (mint záloghitelezőnek) zálogba adta, s a feleség, aki a zálogtárgyat a férjtől eltulajdonította; az idézett jogtudósoknak pedig ebben a tényállásban kellett az igénybe vehető keresetekről állásfoglalást adniuk.

Csupán utalni kívánunk rá, a fenti tényállásban egyáltalán miként merülhet fel a férj mint záloghitelező keresetindítási lehetősége. Bár a zálogtárgynak nyilván nem ő a tulajdonosa, s az nem is az ő vagyonába tartozik (ld. pl. D. 47, 2, 12, 2: „*in bonis eius res non sit*”),^[17] a lopásnak tehát – modern fogalmaink szerint – nem sértettje, csupán passzív alanya, ugyanakkor – az *actio furti* aktív legitimációjára vonatkozó, a későbbiekben részletesebben ismertetett szabályok révén, összefüggésben nem utolsó sorban a záloghitelező *custodia*-felelősségével is – a záloghitelezőt is megilleti az *actio furti*, ha ellopják tőle a zálogtárgyat (ld. pl. *eod.*: „*Sed et si res pignori data sit, creditori quoque damus furti actionem...*”, ld. még pl. Gai. 3, 204). E különleges esetben viszont, tekintettel a passzív alany és az elkövető közötti speciális viszonyra, mégsem az *actio furti*, hanem az *a. r. a.*

[15] A „*hoc iudicio*” kitétel egyrészt az *eod.* 2. forrásszövegben olvashatókkal válik értelmezhetővé („*Non solum eas res, quae exstant, in rerum amotarum iudicium venire Iulianus ait...*”), továbbá e helyütt is utalunk rá, az *a. r. a.* Digesta-beli *sedes materiae*-je a D. 25, 2 titulusában található, így ennél fogva sem lehet kétséges, hogy a hivatkozott kereset itt az *a. r. a.*

[16] Wacke, 1963, 118. [13]-as lábjegyzet, továbbá ld. az ezt megelőző §-okat is (melyek azt a kérdést vizsgálják, mi tartozik a *res amotae* körébe).

[17] Tehát még egy esetleges vagyonközösség esetén sincs hozzá köze a feleségnek (a vagyonközösség tekintetében utalunk rá, miszerint a klasszikus jogtudósok között a D. 25, 2, 1 forrásszöveg tudósítása szerint vitatott volt, házastársak egyáltalán elkövethettek-e egymás sérelmére lopást, voltak ugyanis olyan – utóbb kétségkívül meghaladott[*nak tűnő*] [vö. Marton, 1911, 253.] – álláspontok, hogy a házastársak között valamiféle [házassági] vagyonközösség állt fenn, „*quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret*” – azaz, mivel a házastársi „életközösség” a feleséget is valamiképpen tulajdonos[társ]sá tette). E – kétségkívül vitatható és vitatott – kérdés vizsgálatát e helyütt részletesebben nem tudjuk elvégezni, azonban utalunk a témában releváns szakirodalomból a következő munkákra: Lobrano, 1989; Bessenyo, 2010 [4], 246.; valamint saját, e témában írt korábbi munkánkra: Deák, 2020, 51-82.

lesz igénybe vehető a férj mint záloghitelező által, hiszen a felesége volt a tolvaj. Ez az eset tehát alapvetően csak az *a. r. a.* szempontjából jelent „speciális alkalmazási területet” (amennyiben e keresetet megadták egy olyan vagyontárgyra elkövetett *amotio* esetén is, amely nem tartozott a férj tulajdonába, ill. vagyonába), ugyanis a férjet mint záloghitelezőt egyébként is megilletné az *actio furti*.

Kérdés ugyanakkor, összefüggésben a fentiekkel, hogy mi a helyzet abban az esetben, ha – a korábban feltételezettekkel ellentétben, tegyük fel – mégsem válósult meg az *a. r. a.* speciális tényállási elemei, s csupán arról van szó, hogy a házasság fennállása alatt a feleség ellopott a férjétől egy neki zálogba adott dolgot? Mivel az *actio furti* megindítása általánosságban kizárt házastársak között, az *a. r. a.* pedig ebben az esetben nem lenne megindítható, csak ha a speciális feltételek (*divortii causa* elkövetés stb.) fennállnának, ezek az esetek szankció nélkül maradnának, legalábbis a férj oldaláról, persze most kifejezetten az *actio furti* és az *a. r. a.* viszonylatában gondolkodva, s nem számítva a birtokvédelmi jogeszközöket és a záloghitelezőt megillető *vindicatio pignoris* (ugyanígy a zálogtárgy tulajdonosát szintén megillető egyéb keresetek is). Wacke a kereset jellegét illetően e jogesettel kapcsolatban annak fokozatos kiterjesztéséről, s így a férjnek azokban az esetekben történő támogatásáról ír,^[18] amikor nem volt tulajdonosa az eltulajdonított dolgoknak (mert pl. záloghitelező volt), így nem szakad el attól a korábbi értelmezéstől, mely szerint valószínűsíthetően a többi feltételnek is fenn kellett állnia, s így a fenti eset valóban csupán a „*res amotae*” körének kiterjesztéseként értelmezhető, melyből ugyanakkor az is következik, hogy a férj, ha a speciális feltételek nem válósultak meg a feleség cselekményével kapcsolatban, nem indíthatta meg a neki zálogtárgyba adott dolgok eltulajdonítása miatt az *a. r. a.*-ot. Ez azonban nem válaszolja meg az előbbi kérdést, tehát, hogy egyáltalán perelhetett-e valamivel ebben az esetben? Erre a problémára jelentenek választ a fenti két kereseten kívüli igényérvényesítési módok, így a *vindicatio pignoris*, ill. a birtokvédelem körében alkalmazható jogeszközök (s még ha e jogeszközök nem is állnának rendelkezésére, ez annyiban mégsem lenne „égető” probléma, hogy – mint azt a fenti textusban Paulus is külön megállapította – a zálogtárgy tulajdonosának természetesen vannak egyéb keresetei a zálogtárgy visszaszerzésére [bár így még nem került volna vissza a záloghitelezőhöz a zálogtárgy, aki csak az azt sikeresen visszaperlő zálogadóstól tudná újból magához perelni a fenti esetben]).

A fenti probléma valamivel szűkebb körben is koncipiálható, nevezetesen akként – előreutalva ezzel a későbbiekben elemzett forrásszövegekre is –, hogy mi a helyzet abban az esetben, ha az *a. r. a.* előfeltételei közül akár (de nem feltétlenül) valamennyi teljesült egy kivételével, mégpedig a *secutum divortium* követelményével, vagyis, ha a felek között nem következett volna be válás, amely a kereset megindíthatóságának az általános szabályok szerint egyébként előfeltétele. Másként szólva felmerülhet-e ebben az esetben a házasság fennállása

[18] Wacke, 1963, 126. Konklúzióink szempontjából nem elhanyagolható a német romanista azon megjegyzése sem, mely szerint mindebből nem következik, hogy az *a. r. a.* pönális kereset lett volna.

alatti perlés, vagyis indíthat-e a férj *a. r. a.*-ot a feleség ellen a házasság fennállása alatt? Ez utóbbi annál is inkább indokolt lenne, mivel a voltaképpeni sértett a harmadik személy, a záloghitelező általi perlés tehát az ő érdekeit is szolgálja. Erre a kérdésre pusztán a fenti forrásszöveg ismerete alapján nem tudunk válaszolni, ezért tanulmányunk II. részében, a fenti textusnak az alábbiakban tárgyalt *Codex*-hellyel való összevetése körében visszatérünk még rá, a problémát azonban már e helyütt is jelezni kívántuk.

Visszatérve a fentiekben tárgyalt tényállásra, az, hogy zálogtárgy tulajdonosát milyen kereset illeti meg a feleséggel szemben, a D. 25, 2, 18 fragmentumból derül ki, ilyenkor tehát a férj mellett, akit az *a. r. a.* illeti meg, az adós (helyesebben: a zálogtárgy tulajdonosa [mivel utóbbi nem feltétlenül azonos az adóssal]) is perelhet, mégpedig *condictio*val, bár az ebből a fragmentumból nem derül ki, pontosan melyik *condictio*val (feltehetően a *condictio [ex causa] furtiva*^[19] jöhet számításba a fenti tényállás alapján), mindenesetre arról, hogy őt az *actio furti* megilletné, e textusban nincs szó.^[20] Ami végül a második forrásszöveg „*sed alterutri agere permittendum est*” kitételét illeti, ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a feleséget a záloghitelező férj és a zálogtárgy tulajdonosa közül csak egyikük perelheti: előbbi az *a. r. a.*-mal (vagy pl. *vindicatio pignorisszal*), míg utóbbi *condictio (furtiva)* révén.^[21]

[19] Wacke, 1963, 118. Logikus is, mivel az általános esetben – tehát, ha az elkövető és a passzív alany nem házastársak – a záloghitelezőt is az *actio furti* illetné meg, vö. pl. a fentebb hivatkozott D. 47, 2, 12, 2 és Gai. 3, 204 textusokkal.

[20] E kérdés vizsgálata akár feleslegesnek is lenne tekinthető annak fényében, hogy az *actio furti* ilyen esetekben főszabály szerint egyébként is a záloghitelezőt illetné meg (aki a forrásbeli helyzetben *a. r. a.*-mal léphet fel). Így e helyütt arra is csupán előzetesen kívánunk utalni, hogy az *actio furti* zálogtárgy tulajdonosa általi alkalmazhatóságának problematikája szintén majd az alábbiakban tárgyalásra kerülő *Codex*-hely rendelkezéseinek tükrében lesz lényeges.

[21] Wacke, 1963, 117-118. utal rá, bár e speciális helyzetben bármelyik említett kereset (akár az *a. r. a.*, akár a *condictio [furtiva]*) megindítható lenne, ám mint arra ugyanitt, a 118. oldalon rámutat, a pert később megindító keresete alapján a praetor megtagadja a formula kibocsátását (*denegatio actionis*), hiszen a két keresettel ugyanazt lehetne követelni – Wacke értelmezésében tehát ezt jelenti a „*Sed alterutri agere permittendum est*” kitétel. Wacke e vonatkozásban Levyre hivatkozik, ld. Levy, 1918-1922, Bd. I. 412-414., aki a 17, 3. § és a 18., valamint – az alábbiakban tárgyalt – 28. fragmentumok interpolációkritikai vizsgálata alapján arra a következtetésre jut (Wacke, 1963, 118. [16] szerint „mit Recht”), hogy e két kereset – mivel az igények alapja megegyezett és azok azonos célra is irányultak („beide auf der Grundlage einer Bereicherungshaftung auf Schadenersatz gerichtet sind”) – nem halmozható („folglich muß zwischen ihnen eadem res, also Konsumptionsverhältnis herrschen”); ez egyben nyilván a kereset (mindezek alapján értelemszerűen: reiperszekutórius) természetével kapcsolatban is lényeges körülmény. Liebs, 1972, 152. ugyanakkor kritizálja Levy és Wacke interpolációkritikai megfontolásait, s a házasság, ill. a válás klasszikus kori rendszeréhez képest eltérő iustinianusi szabályozásának – figyelemmel az alábbiakban tárgyalt C. 6, 2, 22, 4 forrásszövegben olvashatókra is mint ez utóbbi tekintetében valóban jelentős szempontnak – a beemelésével meggyőzően rámutat a korábbi (legalábbis az interpolációkritikai megfontolások tekintetében) hibás megközelítésre; jöllehet e *Digesta*-helyekkel kapcsolatban Wacke és Liebs is azon az állásponton vannak, hogy itt az *a. r. a.* alkalmazásának „alapesetéről” (azaz a házasság válással történt megszűnését követő alkalmazásáról) van szó. Megjegyezzük végül, a későbbiekben vizsgált *Codex*-hely fényében a fenti textus „*sed alterutri agere permittendum est*” kitétele is más megvilágítást kaphat; erre a későbbiekben még visszatérünk.

III. A D. 25, 2, 28 FRAGMENTUM TÉNYÁLLÁSA: A FÉRJ ÁLTAL EGY HARMADIK SZEMÉLYNEK *COMMODATUMBA* ADOTT DOLOG FELESÉG ÁLTALI ELTULAJDONÍTÁSA

Tulajdonképpen a fenti tényállás „variációja”, szinte fordított esete, inverze olvasható az alábbi *Digesta*-helyen:

D. 25, 2, 28 (*Paulus libro sexto quaestionum*): „Si uxor rem viri ei, cui eam vir commodaverit, subriperit isque conventus sit, habebit furti actionem, quamvis vir habere non possit.”

E tényállás szerint, ha a feleség a férjnek azt a dolgát, amelyet ő valakinek haszonkölcsönbe adott, a haszonkölcsönbe vevőtől ellopja, és őt (ti. a haszonkölcsönbe vevőt) a férj perbe fogja, a haszonkölcsönbe vevő *actio furtival* perelheti a feleséget, jóllehet a férjet e kereset nem illelné meg. E tényállás tehát egy olyan – első látásra – különleges esetet jelent, amikor a házasság fennállása alatt a tolvaj házastárral szemben *actio furti* megindítására van lehetőség, igaz, nem a másik – ebben az esetben a sértett – házastárs, hanem egy harmadik személy által.

A fenti jogesetben, hasonlóan a korábbihoz, ismételten egy háromszereplős tényállás rajzolódik ki, mely szerint a férj mint *commodator* haszonkölcsönbe adott egy (nyilvánvalóan tulajdonában álló) dolgot egy harmadik személynek mint *commodatarius*nak, akitől a *res commodatát* a feleség ellopta (megjegyzendő, hogy az elkövetési magatartás megjelölésére itt a „*subripere*” ige szerepel, s nem az „*amovere*”, jóllehet ennek technikus értelemben vett jelentése [s így jelentősége] a jogeset szempontjából nincs). Ezt követően a férj (bár a jogeset nem említi, nyilvánvalóan *actio commodati directával*) perelte a haszonkölcsönbe vevőt, aki pedig – bár, állapítja meg a jogtudós, a tulajdonos férj *actio furtival* (nyilvánvalóan annak a házastársak közötti kizártságára tekintettel) nem perelhetne – *actio furtival* perelheti a feleséget, a házasság fennállása alatt is.

Kérdés persze, hogy a fenti eset mennyiben is tekinthető (ill. tekinthető-e egyáltalán) az *actio furti* alkalmazása szempontjából különlegesnek? Mint az jól ismert, az *actio furti* aktív legitimációjának alapja az érdekeltség (ld. pl. Inst. 4, 1, 13: „*Furti autem actio ei competit, cuius interest rem salvam esse*”), s amint arra Marton Géza rámutatott,^[22] ez az érdekeltség „nem jogi, hanem gazdasági természetű”. Így a fenti szituációban az alapeset – figyelemmel a már a fizetőképesség feltételére is utaló Inst. 4, 1, 15 helyen olvashatókra^[23] is – az lenne, hogy a férj mint *commodator* perelheti *actio commodatival* a harmadik személyt mint *commodatarius*t, míg utóbbit illeti meg az *actio furti* a tolvajjal szemben.

[22] Marton, 1911, 239-240.

[23] „*Item si fullo polienda curandave aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus, quia domini nihil interest eam rem non perisse, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore rem suam persequi potest. (...) fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint: nam si solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. idem est et si in parte solvendo sint fullo aut sarcinator.*”

Ha azonban a haszonkölcsönbe vevő – akár csak részben – fizetésképtelen,^[24] akkor a férjet illeti meg az *actio furti*. Főszabály szerint azonban nem őt, hanem (Marton szóhasználatával) a „kötelmileg felelős személyt” illeti meg az *actio furti*, nyilván annak *custodia*-felelősségével is szoros összefüggésben (s ez a C. 6, 2, 22, 4 döntés előzményeinek, ill. fordított esetének lényege is). Ehhez képest a tényállás különlegességét az elkövető és a sértett tulajdonos közötti házassági kötelék jelenti, s az, hogy a férjet mint tulajdonost ebből következően egyáltalán nem illeti meg az *actio furti*. Önmagában tehát az, hogy a férj *actio commodati*-val perelheti a haszonkölcsönbe vevőt, utóbbi pedig *actio furti*-val a tolvajt – ez egy az egyben megfelel a „főszabály szerinti” eljárásnak. A lényeg azonban az, hogy a férjet egyáltalán nem illeti meg az *actio furti*, még akkor sem, ha a haszonkölcsönbe vevő fizetésképtelen lenne.

Felmerül a kérdés, milyen kereset illetné meg a férjet ez utóbbi esetben, ill. – vizsgálódásunkra fókuszálva – megilletné-e őt ebben az esetben az *a. r. a.*? Egyrészt a szokásos *in rem actiók* a férjnek mint tulajdonosnak bizonyosan rendelkezésre állnának, így pl. a *rei vindicatio*, esetleg valamely *condictio* is, azonban az *a. r. a.* alkalmazhatóságára feltehetően nemleges a válasz: az *a. r. a.* megindításának több feltétele sem teljesül, s jelzésértékű, hogy nincs is róla szó a forrásszövegben. Ugyanakkor mégiscsak felmerülhet az *a. r. a.* alkalmazásának lehetősége, ehhez viszont figyelembe kell vennünk a *Codex*-beli rendelkezéseket is (még ha – mint látni fogjuk – ott végső soron egy ehhez képest fordított, sokkal inkább a 2. pontban tárgyalthoz hasonló tényállásról is lesz szó). Végezetül kérdésként merülhet fel, hogy vajon a *commodatarius* harmadik személyt megilleti-e az *actio furti*-val egyébként halmozható *condictio* is? Nyilvánvalóan nem: hiszen a *condictio* a dolog tulajdonosát illeti meg, aki ebben az esetben a *commodator* férj.^[25]

[24] Az előzőleg idézett forrásszövegből derül ki, mit is jelent ebben az esetben a „kötelmileg felelős személyek” fizetőképessége: „si solvendo sint, hoc est si domino rei aestimationem solvere possint”, azaz akkor minősülnek ezek a személyek fizetőképesnek, ha a dolog becsértékét (*rei aestimationem*) teljesíteni tudnák a tulajdonosnak.

[25] Ez – ti. hogy e *condictio* a *condictio* (*ex causa*) *furtiva* lett, ill. lehetett volna, s hogy e jogeszköz házastársak között alkalmazható volt-e – azonban vitatott (ld. Wacke, 1963, 105-115., különösen 109-115., összefoglaló jelleggel 114-115.). Mindkét álláspont mellett jelentős érveket lehet említeni, bár azt is látnunk kell, a *condictio*-val kapcsolatban igazság szerint nem merül fel olyan kizáró ok, mint az *actio furti* esetében (hacsak nem éppen a vagyonközösség gondolata vezethetne erre is – ezt már a magunk részéről tesszük hozzá).

IV. „RÉGÓTA VITÁS KÉRDÉSEK ELDÖNTÉSE” – A C. 6, 2, 22 RENDELET ÁTTEKINTÉSE: ELŐZMÉNYEK, AZ *ACTIO FURTI* AKTÍV LEGITIMÁCIÓJÁNAK ÚJRASZABÁLYOZÁSA ÉS AZ A. R. A. HÁZASSÁG FENNÁLLÁSA ALATTI ALKALMAZHATÓSÁGA EGY KÜLÖNLEGES ESETBEN

Iustinianus császár alábbiakban vizsgált, 530-ban – tehát még bőven az *Institutiones* és a *Digesta* elkészültét és hatályba lépését megelőzően – kelt rendeletében három témakört érintett: a rendelet pr.-2. §-aiban a haszonkölcsönbe adott dologra elkövetett lopás esetére rendezi az *actio commodati directa* és az *actio furti* aktív legitimációjával kapcsolatos kérdéseket. A rendelet 3–3a. §-ai szintén e tényállás körében mozognak, de itt már kifejezetten a *commodator* és a *commodatarius* közötti elszámolás kérdései merülnek fel. Végül, a rendelet 4–4c. §-ai a tényállást illetően kapcsolódnak a korábbi §-okban foglaltakhoz, azzal a különbséggel, hogy az ezen rendelkezések alapjául szolgáló tényállásban a *commodatarius* és a tolvaj házastársak, egészen pontosan a férj a haszonkölcsönbe vevő, és a feleség tőle lopja el a neki haszonkölcsönbe adott dolgot.

Mint már ebből a rövid összefoglalásból is kiténik, jelen vizsgálódásunk homlokterében a rendelet harmadik része, vagyis a 4–4c. §-ok rendelkezései állnak. Ahhoz azonban, hogy e rendelkezéseket megértsük, szükséges előtte röviden, de a fentieknél mégis részletesebben áttekinteni a rendeletnek az *actio furti* aktív legitimációjával kapcsolatos megállapításait, ezért az alábbiakban a fenti tartalmi egységek szerint haladva ismertetjük a rendeletet.^[26]

Az első részben (pr.-2. §) Iustinianus császár – saját megfogalmazása szerint – korábbi vitás kérdéseket döntött el. Kiindulópontként az a megállapítás (mint „a jognak világos szabálya” – „*Manifestissimi quidem iuris*”) szolgált, mely szerint lopás elkövetése esetén az *actio furti* azt illeti meg, akinek érdekében állt, hogy ne kövessenek el lopást. A vizsgált tényállásban ebből a következő probléma fakadt: ha a tulajdonos haszonkölcsönbe adott egy dolgot, majd azt a haszonkölcsönbe vevőtől ellopták, ki és mivel perelhetett? A fentiekben már láttuk, főszabály szerint a haszonkölcsönbe vevőt illette meg az *actio furti* a tolvajjal szemben, feltéve, hogy a haszonkölcsönbe vevő fizetőképese volt; ebben az esetben a tulajdonos őt csak *actio commodativa* l perelhette. A fizetőképesség feltétele azonban további vitás kérdésekhez vezetett a régebbi jogtudósok között: ha ugyanis a haszonkölcsönbe vevő nem volt fizetőképese, úgy az *actio furti* a tolvajjal szemben a tulajdonost illette meg – de mi volt a helyzet akkor, ha a lopás elkövetésének idején még fizetőképese volt a haszonkölcsönbe vevő, s csak később (még az *actio furti* megindítása előtt) vált fizetőképtelenné? Ilyen-

[26] A rendelet pr.-3a. §-aihoz részletesebben ld. Ankum, 2000, 463-479. A szerző több helyen is – ld. Ankum, 2000, 464. [3] és 471. [23] – utal a jelen vizsgálódásunk szempontjából lényeges harmadik részre, részletes elemzésével azonban meg is áll e ponton, így elsősorban a megelőző részek vonatkozásában releváns szakirodalomként hivatkozunk rá.

kor továbbra is őt illette meg ez a kereset vagy visszaszállt^[27] a tulajdonosra az *actio furti*? Továbbá mi volt a helyzet akkor, ha a haszonkölcsönbe vevő csak részlegesen volt fizetőképese?

Mindezeket a kérdéseket Iustinianus a következő módon rendezte: a császári rendelet folytán immár „főszabály szerint” a tulajdonost illeti meg a választás lehetősége, ti. hogy *actio furtival* vagy *actio commodativa*l kívánja-e perelni a tolvajt vagy a haszonkölcsönbe vevőt – függetlenül annak fizetőképességétől –, mely választását követően azonban a másik lehetőség immár megszűnik számára, a rendelet értelmében tehát az egyik választását követően nem térhet át a másikra („*in domini sit voluntate, sive commodati actionem adversus res accipientem movere desiderat sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex paenitentia ad alteram venire*”). Ha tehát a tulajdonos *actio furtival* perli a tolvajt, a haszonkölcsönbe vevő szabadul minden további kötelezettség alól; ha azonban *actio commodativa*l perli a haszonkölcsönbe vevőt, úgy utóbbit fogja megilletni az *actio furti* a tolvajjal szemben. Miért nevezhetjük ezt a megoldást „főszabálynak”? Ez ugyanis csak abban az esetben igaz, ha a tulajdonos a haszonkölcsönbe vevőt úgy perli, hogy egyúttal tudja, hogy tőle a dolgot ellopták. Ha ugyanis a tulajdonos nem tudja, vagy bizonytalan benne, hogy ellopták a haszonkölcsönbe adott dolgot az adóstól, s ezt követően a dolog megkerül, ha át kívánna térni a tolvajjal szembeni *actio furtira*, e tekintetben engedélyezi az áttérést a császári rendelet, s kimondja, hogy áttérése nem akadályozható meg arra hivatkozással, hogy korábban bizonytalanul perelte az adóst *actio commodativa*l, feltéve ebben az esetben, hogy a haszonkölcsönbe vevő nem elégítette ki a követelését.^[28] Abban az esetben ugyanis, ha e per eredményeként a haszonkölcsönbe vevő kielégítette a tulajdonos követelését, úgy a tolvaj szabadul a tulajdonos *actio furtija* alól, de alá lesz vetve a haszonkölcsönbe vevő *actio furtijának*. Teljesen világos ugyanis, mint azt a rendelet megfogalmazza, hogy ha a tulajdonos a haszonkölcsönbe vevőt perelte, nem tudván, hogy a dolgot ellopták, majd erről tudomást szerezve a tolvaj ellen lép fel, a haszonkölcsönbe vevő mindenféle kötelezettsége alól szabadul, vezessen bármilyen eredményre is a tulajdonos tolvajjal szembeni perlekedése – s igaz ez akkor is, ha a haszonkölcsönbe vevő akár csak részben, akár *in solidum* fizetőképese volt, a *commodatarius* fizetőképessége tehát ilyenkor sem jött számításba.

[27] A rendelet szóhasználatában „an in hoc casu furti actio ambulatoria sit nec ne”. Az „ambulatorius” szó jelentéséhez és a római jog forrásaiban való használatához ld. Ankum, 1996, 190-204.

[28] A tulajdonos bizonytalansága esetén először nyilván *actio commodati directat* indított a *commodatarius* ellen – ez logikus is, hiszen ha nem tudja, hogy ellopták-e a dolgot, akkor csak a „kéznél lévő” haszonkölcsönbe vevővel szemben léphet fel, s vele szemben a szerződésből eredő keresetet indíthatja meg.

Röviden összefoglalva: Iustinianus tehát a fenti esetben a haszonkölcsönbe vevő fizetőképességétől függetlenül a tulajdonosnak adta meg a választás jogát, hogy *actio furti* indít a tolvaj ellen vagy *actio commodati directá*val perli a haszonkölcsönbe vevőt, azonban bármelyik választásával a másik lehetősége – egy kivételes helyzettől eltekintve – megszűnik.

E tényállást továbbszöve, a rendelet második tartalmi egységének (3–3a. §) kiindulópontjaként a korábbi §-okban megismert tényállás szolgált azzal a további tényállási elemmel, hogy miután a dolgot a haszonkölcsönbe vevőtől ellopták, ő azt a tolvajtól sikeresen visszaperelte, s a dolgon felül – nyilvánvalóan *actio furti* révén – *poená*hoz is hozzájutott. Ezt követően jön képbe a tulajdonos, aki el akar számolni a dologgal, s ennek során a haszonkölcsönbe vevő által realizált teljes marasztalási összeget mintegy „a dologból származóként” („*omnem condemnationem [...] utpote ex suae rei occasione ortam*”) meg kívánja szerezni – ebben az esetben a *veteres* között vitatott volt, vajon magát a dolgot vagy annak értékét, netán a *poena* összegét is követelheti-e – feltehetően ekkor is az *actio commodati directa* révén – a tulajdonos a haszonkölcsönbe vevőtől? Iustinianus utal rá, e kérdésben még maga Papinianus is eltérő véleményeket alkotott. Ami a császár döntését illeti: Papinianus véleményéhez csatlakozik, de „*non in prima, sed in secunda eius definitione*”, amennyiben úgy döntött, hogy a „*lucrum*”, vagyis a *poena* a legkevésbé sem illeti meg a tulajdonost, így tehát a tulajdonos csak a dolgot perelheti, a „haszon”, a *poena* a haszonkölcsönbe vevőt illeti. Döntésének indokolásául utal rá, „*ubi enim periculum, ibi et lucrum collocetur*”, mely megállapítása emlékeztet az Inst. 3, 23, 3 helyen olvasható híres – az adásvétel körében a vevői veszélyviselés szabályával összefüggő – „*nam et commodum eius esse debet cuius periculum est*” kitételre.

E tényállási variációkat és császári rendelkezéseket követően térjünk rá a rendelet jelen vizsgálódásunk szempontjából leglényegesebb részére:

C. 6, 2, 22, 4 (*Imp. Iust. A. Iuliano PP.*): „Cum autem in confinio earum dubitationum tertia exorta est, quare non et eam decidimus? cum enim apertissimi iuris est non posse maritum constante matrimonio furti actionem contra suam uxorem habere, quia lex ita atrocem actionem dare in personas ita sibi coniunctas erubuit, huiusmodi incidit veterum sensibus quaestio. 4a. Quidam etenim re sibi commodata huiusmodi rei furtum a sua muliere passus est: et dubitabatur, utrumne domino rei furti actio contra mulierem praestatur, an propter necessitatem causae et maritus eius utpote commodati actioni suppositus potest habere furti actionem. 4b. Et auctores quidem iuris satis et in hac specie contra se iurgium exercuerunt: ex praesente autem lege et anterioribus nostris decisionibus, quae in ista positae sunt constitutione, potest et haec species apertius dirimi. 4c. Si enim domino dedimus electionem ad quem voluit pervenire, sive ad eum qui rem commodatam accepit, sive contra eum qui furtum commisit, et in hac specie maritus quidem propter matrimonii pudorem non furti, sed rerum amotarum actionem habeat, si ipsum dominus elegerit, dominus autem omnem licentiam possideat sive adversus maritum commodati sive adversus mulierem furti actionem extendere: ita tamen ut, si ipse qui rem commodatam accepit solvendo

sit, nullo modo adversus mulierem furti actio extendatur, ne ex huiusmodi occasione inter maritum et uxorem, qui non bene secum vivunt, aliqua machinatio oriatur, et forsitan marito volente uxor eius et trahatur et furti patiatur poenalem condemnationem.” [a. 530]

A rendelet befejező §-ai a korábban tárgyalt vitás kérdéseken túl egy harmadikat vettek görcső alá. A kiindulópont ebben az esetben is a korábbi szituáció – vagyis adott egy haszonkölcsön-szerződés és a *res commodatára* elkövetett lopás –, s ebben az esetben is felmerül az alapesethez képest egy speciális körülmény, mégpedig a *commodatarius* és a tolvaj között fennálló házasság. A rendelet leszögezi, teljesen világos a jognak az a szabálya, mely szerint a férj nem indíthat *actio furtit* a felesége ellen a házasság fennállása alatt, mivel a törvény tiltotta^[29] ilyen durva kereset^[30] megadását olyan személyek részére, akik között ilyen kapcsolat állt fenn; az ilyen esetekben alkalmazható keresetek tekintetében viszont a *veteres* között vita támadt, s a császár e vitás helyzetet kívánta rendezni.

A tényállás szerint a férjnek haszonkölcsönbe adtak egy dolgot, melyet tőle a saját felesége ellopott. Kérdéses volt, vajon a harmadik személy tulajdonost illeti-e meg az *actio furti* a feleség ellen vagy – az eset „szükségességénél” (helyesebben: sajátosságánál) fogva („*propter necessitatem causae*”) – a neki az *actio commodatival* álvetetett férj mint *commodatarius* – tehát *custodia*-felelősséggel terhelt fél – indíthatja meg az *actio furtit*? A rendelet utal rá, igencsak vitatott kérdés volt ez a régebbi jogtudósok között, egyúttal rámutat, a jelen rendelet és a korábbi császári döntések fényében ugyanakkor világosan megválaszolható e probléma. Iustinianus döntése értelmében ugyanis a tulajdonosnak adják meg a választás jogát, hogy kit és melyik keresettel pereljen: a *commodatariust* vagy a tolvajt. Ha pedig a tulajdonos a férj mint haszonkölcsönbe vevő perelését választja, ebben az esetben a férj indíthat pert a tolvajjal szemben, bár a házasság tisztaságára (erkölcsi tartalmára, „tisztességére”) tekintettel („*propter matrimonii pudorem*”) nem *furti*, hanem *rerum amotarum actio*val. Ennélfogva a tulajdonos a rendelet megfogalmazása szerint teljes szabadsággal rendelkezik („*dominus autem omnem licentiam possideat*”) a tekintetben, hogy a férjet kívánja-e perelni *actio commodatival*, vagy a feleséget *actio furtival*. Rögton hozzászól ugyanakkor, hogy e szabadság a tulajdonost nem illeti meg abban az esetben, ha a haszonkölcsönbe vevő fizetőképes („*solvendo sit*”). Ilyenkor tehát a tulajdonosnak nem áll módjában a feleséget *actio furtival* perelni, nehogy ebből fakadóan a férj és a feleség között – akik nem jól élnek együtt (akik között tehát eleve „megbomlott a harmónia”) – további „machináció” fakadjon („*ne ex huiusmodi*

[29] A forrásszöveg által alkalmazott kifejezéssel: „szégyellte”, szégyenletesnek tartotta („*erubuit*”).

[30] Vagyis „*actio atrox*” megadását; e helyütt csak utalni kívánunk rá, az a. r. a. megalkotásának és az *actio furti* házastársak közötti tilalmának a forrásszövegek számos jogpolitikai indokát említik, ezek sorába illeszthető az *actio furti* mint „*actio atrox*” (azaz – e tekintetben nyilván – infamáló keresetek) tilalma is. Ugyanilyen jogpolitikai indokok még pl. a szintén fentebb olvasható pudor – ill. másol: honor – *matrimonii*, a *reverentia personarum* stb.

occasione [...] aliqua machinatio oriatur”), s netán („még a végén”) a férj szándékosan akként cselekedne, hogy feleségének el kelljen szenvednie a lopás miatti *poená*ban való marasztalást.^[31]

Röviden összefoglalva tehát a iustinianusi szabályozás lényegét: ha a feleség a férjtől a neki haszonkölcsönbe adott *res commodatát* eltulajdonítja, főszabály szerint a tulajdonos választhat, kit perel, a haszonkölcsönbe vevőt vagy a tolvajt, s amennyiben a férjet (mint haszonkölcsönbe vevőt) választja, ebben az esetben a férj a feleség ellen a *pudor matrimonii* folytán nem *actio furti*t, hanem *a. r. a.*-ot indíthat (holott, mint *custodia*-felelősséggel terhelt adóst, az általános rendelkezések értelmében megilletné őt az *actio furti*). Első látásra mindenképpen csatlakozhatunk Iustinianus azon megállapításához, mely szerint a választásban a tulajdonost teljes szabadság illeti meg. Mivel azonban e választási lehetőség csak abban az esetben illeti meg a tulajdonost, ha a haszonkölcsönbe vevő nem fizetőképés, így a tulajdonos ellenkező esetben nem választhat: ha ugyanis a haszonkölcsönbe vevő férj fizetőképés, úgy csak őt perelheti a tulajdonos *actio commodati directá*val. Továbbá ebben az esetben a férj *a. r. a.*-mal perelheti a tolvajt, vagyis a feleségét, akivel szemben a tulajdonos csak akkor léphet fel, ha a férj nem fizetőképés, ebben az esetben viszont *actio furti*val (nem említve természetesen ebben az esetben sem a tulajdonost a tolvajjal szemben egyébként – még a férj fizetőképessége esetén is, de az *actio commodati directa* mellett természetesen csak alternatív – megillető reiperszekutórius *actió*kat).

A fenti esettel kapcsolatban általánosságban Marton^[32] is rámutat, főszabály szerint a harmadik személy perelheti a szerződésből folyó keresettel a férjet, akit más esetben *actio furti* illethet meg a tolvajjal szemben, ilyenkor viszont „csak” az *a. r. a.* Ha pedig a férj fizetéképtelen, úgy a harmadik személyt megilleti az *actio furti* a feleség ellen – ha azonban „a felelős házastárs fizetőképés, de fizetni nem akar, a harmadikat a furti *actio* azért még nem illeti. Ilyenkor vagy a felelős házastársat perelheti a szerződésből folyó keresettel, vagy a tolvaj házastársat *condictio furtiva*-val vagy *rei vindicatio*-val. (...) Lényegében ez a tartalma Iustinianus C. 6. 2. 22. 4. alatt foglalt rendelkezésének is.”^[33] Leginkább azonban Marton azon képletes, s egyúttal roppant szellemes megállapításával érthetünk egyet a fentieket illetően, mely szerint „E konstitúció ellenkező nagyhangú kijelentését: *dominus... omnem licentiam possideat sive adversus maritum commodati sive adversus mulierem furti actionem extendere*, teljesen agyoncsapja a rákövetkező mondat: *ita tamen ut, si ipse qui rem commodatam accepit sol-*

[31] E helyütt kívánunk utalni rá, hogy az *actio furti*ban való marasztalás legalább a lopott dolog értékének kétszeresére megy (mint *actio furti nec manifesti*), s adott esetben a *poena* elérheti ezen érték négyszeresét is (amennyiben a tetten ért lopás folytán *actio furti manifesti* indítottak). Ehhez képest az *a. r. a.*-ban való marasztalás alapján elsősorban természetbeni teljesítésnek kellett történnie, s ha ez nem volt megvalósítható, a dolog eltulajdonításkor meglévő értékét, ha az azóta magasabb lett, ezt a magasabb értéket kellett megtéríteni, vagyis – ha nem a dolog visszaadására került sor – legfeljebb a dolog értékét (*simplum*) lehetett követelni (ld. pl. D. 25, 2, 16.).

[32] Marton, 1911, 254.

[33] Marton, 1911, 254. [12].

vendo sit, nullo modo adversus mulierem furti actio extendatur... Vagyis a harmadik csak a férj fizetéseképtelensége esetén indíthat a nő ellen furti actio-t.”^[34] S valóban, a lényeg a férj elvi fizetőképessége, ha ez a feltétel teljesül, a harmadik személyt *actio furti* a feleséggel szemben semmiképpen sem illeti meg. S nyilván e feltétellel függ össze az a rendelet által említett – és a rendelkezés célját tekintve mindenképpen elkerülni kívánt – „machináció” is a házastársak viszonyában, melynek eredményeként a férj valamiképpen elérheti, hogy a feleség a *furtum* miatti *poenában* való marasztalást elszenvedje; egyébként érdekes kérdés, vajon mi lehet ilyen „*machinatio*” (tehát fondorlat, mesterkedés, cselszövés) a fenti rendelkezések fényében? A férjnek nyilván az lenne a célja, hogy őt a tulajdonos ne perelje *actio commodati directával*, egyúttal viszont tolvaj házastársát perelje *actio furtival* – márpedig a fenti rendelkezések alapján erre csak egy esetben van lehetőség: ha a férj fizetéseképtelen. Bár kétségtelen, hogy a rendelet értelmében ilyenkor a tulajdonost választási lehetőség illeti meg (sőt, helyesebben: választási lehetőség csak ilyenkor illeti meg), azonban bizonyára a tulajdonos választását is erősen befolyásolná egyrészt, mely módon nyerhet kielégítést, másrészt pedig, mely kereset révén realizálhatja a legnagyobb hasznot. Mindezek alapján minden arra mutatna számára, hogy ne az egyébként fizetéseképtelen férjet perelje reiperszekutórius *actióval*, hanem a feleséget – az egyébként is többszörös *poenára* menő – *actio furtival*. S így a rendelet által említett *machinatio* is nyilván a férjnek ennek érdekében kifejtett tevékenységét jelenti, egyúttal a szabályozás célja tehát az, nehogy a férj úgy „ügyeskedjen”, hogy a tulajdonos inkább az *actio furtival* perelje a feleséget.^[35]

Vizsgálódásunk szempontjából a fenti szabályozásban két lényeges körülményt emelhetünk ki. Egyrészt a férjnek rendelkezésére álló *a. r. a.* még a házasság fennállása alatt indítható meg a feleség ellen, s e körben más előfeltételek, tényállási elemek is „csorbát szenvednek” annak alkalmazhatóságát illetően az *a. r. a.*-ra vonatkozó általános szabályokhoz képest (pl. a rendeletben szó sincs *divortii causa* elkövetésről; az idézett *Codex*-hely kifejezetten *furtumról* szól,

[34] Marton: eod.

[35] Ez az „ügyeskedés” nyilván sokféle magatartást takarhat: a férj egyrészt fizetéseképtelenné teheti magát fedezetelvonó ügyletekkel, de akár még össze is játszhat a commodatorral. A motivációja azonban valamennyi esetben azonos tőről fakad: mivel a házaspár már nem élnek jól együtt, nincs, ami visszatartsa őket a viszony további elmérgesedésétől, így a férj célja, hogy a feleséget *actio furti* alapján marasztalják a *poenában* (annak minden további következményével együtt). E helyütt utalunk rá, hasonlóan Wacke és Liebs megállapításaihoz, Guarino, 1995, 155-157. e forrásszöveg elemzése kapcsán szintén a házasság és a válás eltérő klasszikus kori és iustinianusi koncepciójára mutat rá a szabályozás elvi, azt – a házasság felbontását jelentősen megnehezítő császári rendelkezések nyomán – egyenesen szükségessé tevő alapjaként. Ez az aspektus egyúttal jól megvilágíthatja a férj „fondorlatos cselekvéseinek” motivációját is: amennyiben a házasság felbontása nem olyan egyszerű, egy infamáló keresetben marasztalt feleségtől nyilván könnyebb lesz elválni, amely – mivel a felek „non bene secum vivunt” – egyébként is szándékolt lehetett. A válásra vonatkozó szabályok szigorításával azonban szükséges ezeknek a helyzetnek is elejét venni, s talán ez lehet a fenti rendelkezés jogpolitikai alapja. A válás iustinianusi szabályozásához ld. Sály, 2012, 196-207., valamint az ott hivatkozott további irodalmat, mindenekelőtt Visky, 1976, 239-264.

nincs szó tehát semmiféle *amotióról*; a sértett a harmadik személy, hiszen a *res commodata* – amely a *res furtiva* is – nem a férj tulajdonában volt stb.). Másrészt – ám kapcsolódva is az előzőhöz – a rendelet az *actio furti*-a. r. a. viszonyát egyértelműen akként határozza meg – ezért nem is lehet túlzott az a megállapítás –, hogy az a. r. a. mintegy a „házastársak között indítható *actio furti*”, figyelemmel arra, hogy az *actio furti* igénybevételét a *pudor matrimonii* köztük kizárja, bár való igaz, ez egyértelműen csak a fenti tényállás alapján jelenthető ki.^[36]

IRODALOMJEGYZÉK

- Ankum, Hans (1996): „Ambulatorius” in the Roman Legal Sources. In: *Irish Jurist*. 31. sz. Thomson Reuters (Professional), Dublin.
- Ankum, Hans (2000): Justinien C.6.2.22.pr.-3a de 530 après J.-C., et la légitimation active de l’*actio furti* en cas de vol d’une chose prêtée dans le droit romain classique. In: *RIDA*. 47. sz. Éditions de Boccard, Párizs.
- Backhaus, Ralph (2018): Rechtsromanistik in Heidelberg von 1918 bis zum Ende des 20. Jahrhunderts. In: Baldus, Christian – Hattenhauer, Christian – Schroeder, Klaus-Peter (Hrsg.): *Geschichtliche Rechtswissenschaft. 100 Jahre Heidelberger Institut (1918-2018)*. J. B. Metzler-Verlag, Heidelberg.
- Bessenyő András (2010): *Római magánjog*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Cascione, Cosimo (2014): Breviter su D. 25.2.2 (Gai. <10> ad ed. praet. tit. de re iud.). In: *Fundamina*. 20/1. sz. JUTA, Pretoria.
- Deák Péter (2020): A római házassági vagyonjog egyes kérdéseinek vizsgálata az *actio rerum amotarum* tükrében, különös tekintettel a házastársi vagyonközösség problematikájára. In: *Themis. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola elektronikus folyóirata*. Különszám. ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest.
- Guarino, Antonio (1995): *Res amotae*. In: *Pagine di Diritto Romano VII*. Casa Editrice Dott. Eugenio Jovene, Nápoly.
- İpek, Nurcan (2010): *Actio Rerum Amotarum*. In: *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 16. sz. Marmara Üniversitesi, Izmit.
- Levy, Ernst (1918–1922): *Die Konkurrenz der Aktionen und Personen im klassischen römischen Recht*. Verlag von Franz Vahlen, Berlin.
- Liebs, Detlef (1972): *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadensersatz und Privatstrafe*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Lobrano, Giovanni (1989): “*Uxor quodammodo domina*” *Riflessioni su Paul. D. 25.2.1*. Università di Sassari, Facoltà di giurisprudenza, Seminario di diritto romano, Sassari.
- Marton Géza (1911): *A furtum, mint delictum privatum*. Hegedüs és Sándor Könyvkiadóhivatala, Debrecen.

[36] S mindezekből nyilván az is következik, ha a rendelet alapjául szolgáló tényállás azon eleme, mely szerint a kötelemileg kötelezett férj és a tolvaj feleség között házasság áll fenn, kiesik azáltal, hogy a házasság még a fenti helyzet rendezésére szolgáló perindítás(oka)t megelőzően megszűnik, akkor a férjet – a speciális, kizárólag az a. r. a.-mal történő perlésre lehetőséget adó tényállási elemek hiányában – semmi sem gátolja abban, hogy (adott esetben) *actio furti*-t indítson volt felesége ellen. Ez az eset pedig nem más, mint hogy a *commodator* – immár a rendelet első része szerinti forgatókönyv szerint – a férj perlését választja *actio commodati directával*.

- Sály Pál (2012): *Iustinianus császár egyházpolitikai rendelkezései*. Szent István Társulat, Budapest.
- Seidl, Erwin (1975): Zur Vorgeschichte der actio rerum amotarum. In: *SZ.* 92. sz. Verlag Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar.
- Valiño, Emilio (1968): Las Relaciones Básicas de las Acciones Adyecticias. In: *Anuario de historia del derecho español.* 38. sz. Ministerio de Justicia, Madrid.
- Visky Károly (1976): Le divorce dans le législation de Justinien. In: *RIDA.* 23. sz. Éditions de Boccard, Párizs.
- Wacke, Andreas (1963): *Actio rerum amotarum*. Böhlau Verlag, Köln-Graz.

Szerényi Gábor, *Bon jour, madame*